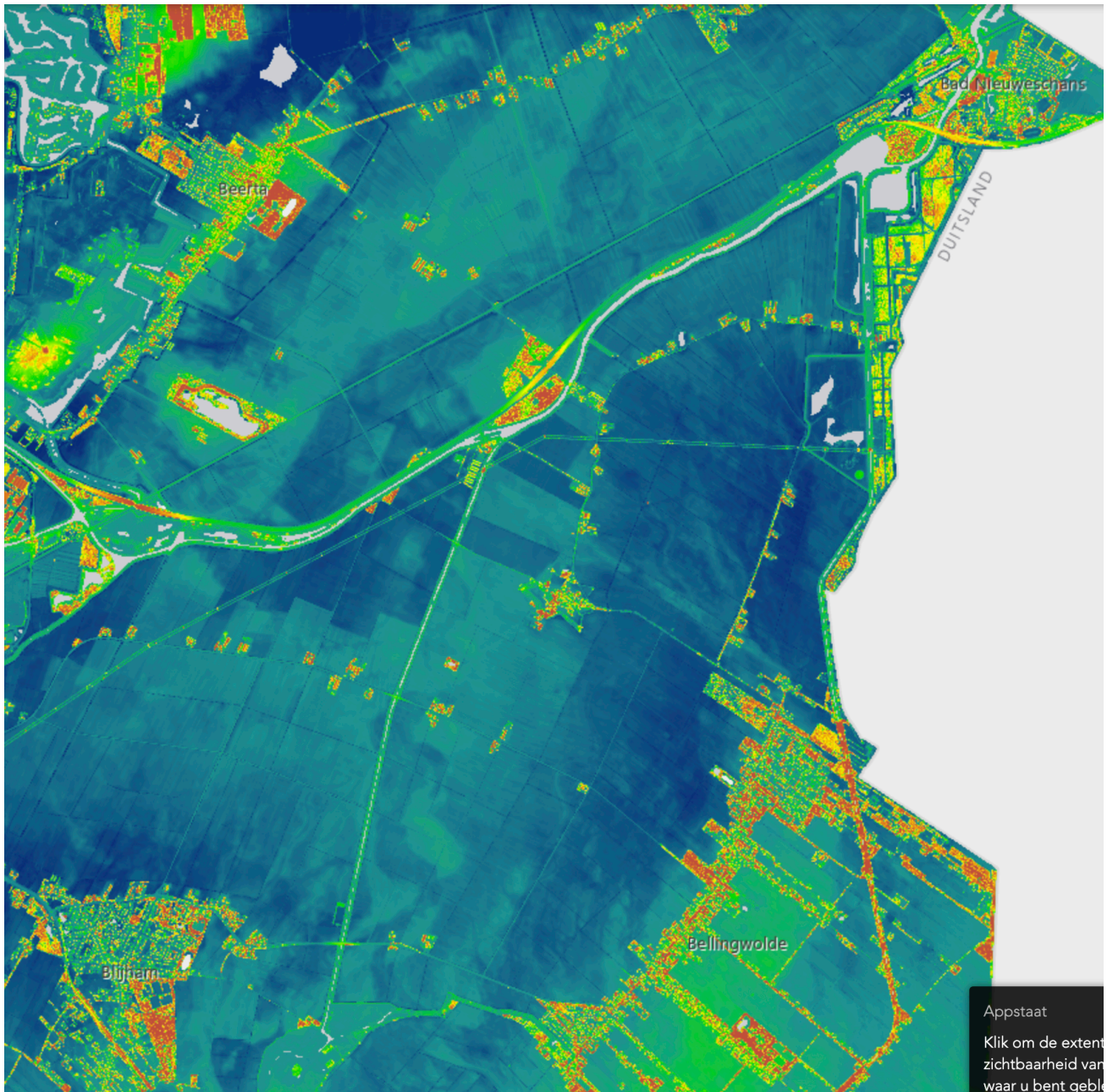

Infobestand 3e etappe Camino Westerwolde Bad Nieuweschans-Blijham.

Hoogtekaart van de etappe.

Bad Nieuweschans

Door overstromingen zijn in de vijftiende en zestiende eeuw grote stukken land door de Dollard verzwoegen. Vanaf die tijd werd door zowel actieve inpoldering als natuurlijke aanslibbing de zee teruggedrongen. Hierdoor werd ook het strategisch belangrijke grensgebied uitgebreid. De Nieuwe- of Langeakkerschans werd aangelegd in 1628, ten tijde van de Tachtigjarige Oorlog, toen de plaats nog aan de Dollard lag. Voor de bouw van de vesting koos men een hoge kwelder die bekendstond als Lietsland, vermoedelijk genoemd naar een

riviertje Lethe dat hier vanuit het achterland bij Bellingwolde naar zee stroomde. De nieuwe vesting werd Langakkerschans genoemd, naar de langgerekte akkers (Lange Ackeren, 1610) op deze kwelder.

Deze nieuwe schans was ontworpen door ingenieur Matthijs van Voort en kreeg de vorm van een regelmatige vijfhoek met bastions, omgeven door wallen en een gracht. Binnen de schans werd een regelmatig stratenpatroon aangelegd, met in het midden een exercitieterrein. Ten noorden werd een sluis aangelegd om het gebied onder water te kunnen zetten (inundatie). In de 17e en 18e eeuw werd de vesting nog versterkt en uitgebreid. Door inpolderingen kwam de schans steeds verder landinwaarts te liggen en verloor hij zijn functie. In 1815 vertrok het Nederlandse garnizoen en in 1870 werd bij Koninklijk Besluit bepaald dat Nieuwe Schans geen vesting meer was. In 1882 werden de vestingwerken geslecht en de grachten gedempt. Na aanleg van de spoorlijn brak een tijdperk van industrialisatie aan. Vooral landbouwindustrieën vestigden zich hier.

Westerwoldse Aa

De Westerwoldse Aa (ook: Westerwoldsche Aa) is een rivier in Westerwolde. De rivier wordt gevormd uit de riviertjes Mussel Aa en Ruiten Aa die bij Wessinghuizen samen komen. Het riviertje stroomt richting de Dollard. In het gedeelte ten noorden van Bad Nieuweschans vormt het riviertje de rijksgrens tussen Nederland en Duitsland.

Bos op Houwingaham.

Het Bos op de Houwingaham is een Nederlands bos ten zuiden van Bad Nieuweschans, is handen van Staatsbosbeheer. Het wordt aan de westzijde grotendeels begrensd door het B.L. Tijdenskanaal, aan de oostzijde door grens met Duitsland en aan de noordzijde door de Westerwoldse Aa en de A7. Aan de overzijde van de Westerwoldse Aa ligt het natuurgebied A-dijken van Staatsbosbeheer. Het bos is aangelegd tussen 1998 en 1999 in het kader van het project Herinrichting Oost Groningen, waarbij hier de vergroting van de bergingscapaciteit van de Westerwoldse Aa, het aanleggen van nieuwe natuur en het vergroten van de mogelijkheden tot recreatie centraal stond. Het gebied omvat naast loofbos ook natte gebieden die plasdras staan en er is ook een plas die in verbinding staat met de Westerwoldse Aa. Door het bos lopen wandelpaden en een fietspad dat begint bij de Hamdijk, vlak bij de brug over het B.L. Tijdenskanaal, en eindigt bij Bad Nieuweschans. Het noordelijke gedeelte van het fietspad loopt over de kruin van een dijk. De LF 9 NAP-route loopt over dit fietspad. Aan de Hamdijk bij de brug over het B.L. Tijdenskanaal bevindt zich Booneschans. De naam verwijst naar het dorpje Houwingaham dat op deze plek lag maar dat in de middeleeuwen door de Dollard is verzwolgen. In 1998 werden resten van huizen teruggevonden onder het door de Dollard afgezette kleidek van 1,5 meter

Houwingaham.

Houwingaham is een verdwenen middeleeuwse veenontginningsnederzetting. De nederzetting wordt verlaten na de Dollardoverstromingen in het begin van de 16e eeuw. De vroegste vermelding van Houwingaham dateert uit 1325. De naam is nog tot in de 17e eeuw bekend. In 1628 wil men de nieuwe schans aan de Duitse grens nog de naam van Houwingaham geven, echter wordt er gekozen voor Langakkerschans (tegenwoordig bekend als Bad Nieuweschans).

In 1933 worden bij landbouwwerkzaamheden voor het eerst de kerkfunderingen van Houwingaham gesignaleerd. Tijdens archeologisch onderzoek in 1992 en 1998 worden de funderingen geheel vastgelegd. De plaats van opgraving ligt in een stukje natuurontwikkeling, een 'plas-dras' zone tussen twee dijken. De kerk en kerkhof liggen nog in een stuk niet vergraven terrein, ook tussen deze twee dijken in. Het project is uitgevoerd in een samenwerkingsverband met Duitse archeologen en archeologisch instituut met hulp van langdurig werkelozen zowel uit Groningen als uit Duitsland. Het terrein ligt tegen de Duitse grens aan. De kerk wordt omgeven door een vierkante gracht. De kerk is waarschijnlijk na 1200 gebouwd en in de 15e eeuw afgebroken. De kerk is een langwerpige eenvoudige zaalkerk, circa 35 m lang en 13 m breed met een ronde koorsluiting.

Boneschans.

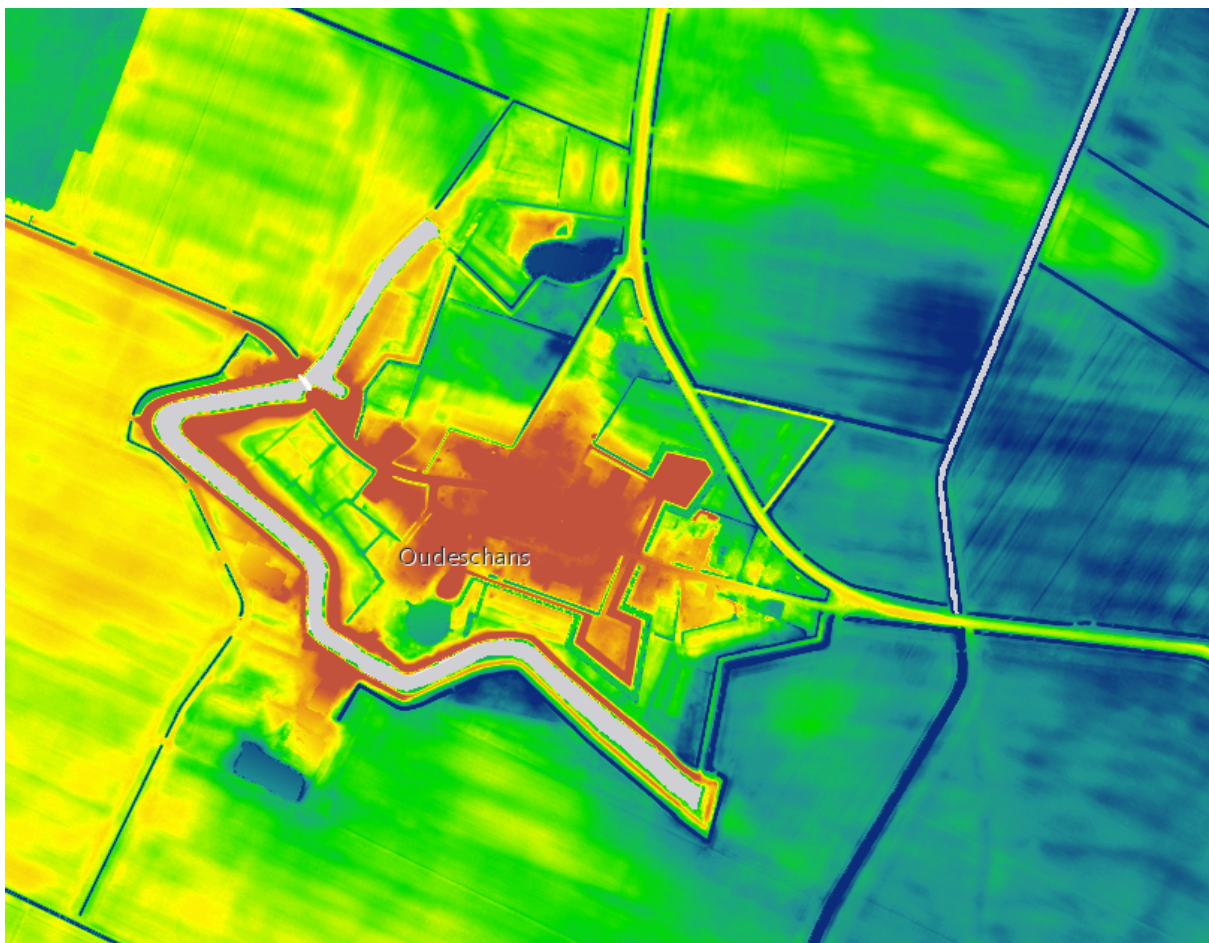
Booneschans, vroeger Bo(o)nerschans of Bo(o)nenschans, is een buurtschap in de gemeente Oldambt in de Nederlandse provincie Groningen. De buurtschap ligt even ten zuiden van Bad Nieuweschans aan de Hamdijk, direct aan de grens met Duitsland. Ten westen ligt sinds 1911 het B.L. Tijdenskanaal. Rondom ligt sinds eind jaren 1990 het Bos op Houwingaham.

De buurtschap ligt op de plek waar vermoedelijk in 1589 in opdracht van –wederom vermoedelijk– de Friese gecommitteerde Alfred Evert Boner (of Bonen) de Booneschans werd gebouwd ter beveiliging van het Groningse gebied tijdens de Tachtigjarige Oorlog. De herkomst van de naam van de schans is onduidelijk. Deze zou kunnen verwijzen naar opdrachtgever Boner, maar aangezien schansen doorgaans naar toponiemen werden vernoemd, is het ook goed mogelijk dat de schans vernoemd is naar het nabijgelegen dorp Bunde (ook Bone of Boene genoemd).

De Booneschans was een dijkschans, gelegen aan de Hamdijk, de eerste dijk die in 1545 werd aangelegd langs de Dollardboezem en die in Duitsland Altendeich (Oudedijk) wordt genoemd. De schans lag op de plek waar de Moersloot of Lethe via een schutsluis (zijk) in de Dollard stroomde. Hoe de schans er precies uitgezien heeft is onbekend. De Booneschans had oorspronkelijk vermoedelijk de vorm van een redoute (veldschans). Nadat de grens met de Dollard naar het noorden opschoof door de indijking van het Bunderneuland (Bunder-Nieuwland) in 1605 en in 1628 op de Lange Akkeren ten noorden van de Booneschans de Langakkerschans of Nieuweschans werd gebouwd, nam deze aan zeezijde de verdedigende functie over van de Booneschans. In 1628 waren er nog wel plannen om de schans uit te bouwen tot een vesting, maar deze zijn nooit uitgevoerd. De schans kreeg alleen een extra bastion. Op een kaart van Lambert van den Bosch uit 1675 is de Booneschans te zien als een op Duitsland gericht hoornwerk met twee omgrachte bastions en een stenen reduit in het midden. Tijdens de opmars van Bernhard von Galen naar Groningen in 1672 werd de schans verlaten door de Nederlandse troepen. In 1673 werd de Boneschans heroverd door Carl von Rabenhaut. Mogelijk in de 17e eeuw brak de Hamdijk op meerdere plaatsen door, waardoor er kolken ontstonden achter de dijk. Bij een van deze dijkdoorbraken ontstond er een kolk waarin een deel van het zuidelijke bastion van de Booneschans wegspoelde. In de 18e eeuw werd de Booneschans als de 'batterij Bonerschans' onderdeel van de Eerste Linie van de Eems, maar een schans was het toen al niet meer. In 1851 werd echter ook deze linie opgeheven en verdwenen de militairen uit Booneschans. Wat overbleef waren een aantal huizen en boerderijen en de voorgenomde kolk. De kolk werd in de loop der tijd steeds kleiner en verdween uiteindelijk volledig in het eerste kwart van de 20e eeuw.

In 1999 werd in het kader van de aanleg van het Bos op Houwingaham de kolk weer opengegraven. Daarbij werd ook de locatie van de gracht van het zuidelijke bastion teruggevonden, die een diepte bleek te hebben van 1,6 meter onder NAP en een breedte van 10 tot 15 meter. Deze locatie is in de kolk aangegeven met houten palen. Van de rest van de schans is verder niets te herkennen behalve een lichte verbreding en verhoging in de Hamdijk in het land bij een bocht in de weg en een knik in de rijksgrens.

Oudeschans.

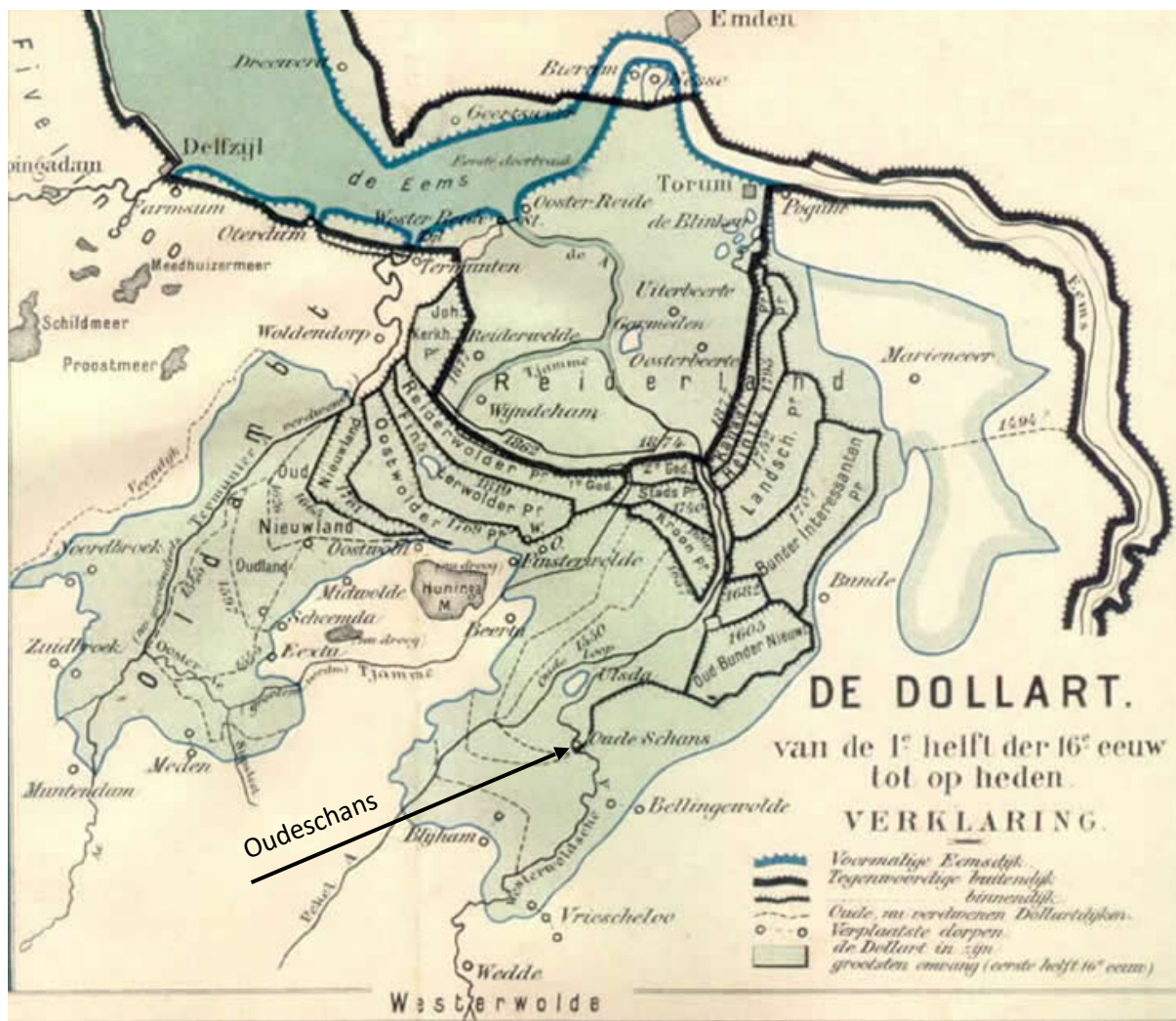

Oudeschans.

Oudeschans Vesting en Museum.

Oudeschans is ontstaan rond de Bellingwolderzijl (zijl = in zee uitvarende sluis), die in het midden van de 16e eeuw is aangelegd in de Westerwoldsche Aa. Bellingwolderzijl lag aan het open water van de Dollard! Tijdens de 80-jarige oorlog werd in 1593 door graaf Willem Lodewijk van Nassau bij Bellingwolderzijl een vesting aangelegd; hij kwam hier toen aan met 150 schepen en 2.200 man krijgsvolk. De vesting speelde in 1593 en 1594 een belangrijke rol in de strijd van de Staatse troepen (de Hollanders) tegen de Spaanse macht.

De vesting (toen Bellingwolderschans genoemd) kreeg de vorm van een onregelmatige vierhoek. De zijl bleef binnen de vesting, zodat ook de Westerwoldsche Aa door de vesting bleef stromen. De schans lag op een zeer strategisch punt, want door de sluis te openen kon men zeewater naar binnen laten of, door de sluis gesloten te houden, het water van de Westerwoldsche Aa, tegenhouden. Zo kon een groot gebied onder water gezet worden. In de loop van de tijd werd de Bellingwolderschans versterkt en kreeg steeds meer vaste bebouwing. In 1628 werd de Langakker- of Nieuwe schans aangelegd; daardoor werd de Bellingwolderschans voortaan (de) Oude schans. Oudeschans lag vlak aan de Dollard totdat in 1657 de dijk van Nieuweschans naar Stocksterhorn werd aangelegd. Het hele gebied ten zuidwesten van Nieuweschans werd toen drooggelegd. In 1659 werd ook de Westerwoldsche Aa om de vesting heen geleid. Pas toen kreeg Oudeschans haar huidige vorm.

In de strijd tegen de bisschop van Münster (Bommen Berend) in 1672 en in de Franse tijd (1795) was de vesting Oudeschans ook weer van betekenis. Oudeschans is in 1814 als vesting opgeheven, maar er is in de structuur van het dorp weinig veranderd. Het stratenplan is bewaard gebleven en de plaats van de vroegere wallen en grachten is nog in de verkaveling te herkennen. Bij de reconstructie van de vesting in de jaren tachtig werden enkele sporen van wallen, grachten en bastions aan de zuid-westzijde van het dorp geaccentueerd, waardoor de bezoeker van nu een duidelijk beeld krijgt van (een deel van) de oorspronkelijke vestingvorm.

Museum Oudeschans.

De rijke historie van het pittoreske Oudeschans krijgt in het Vestingmuseum nieuwe glans. In het museum worden, behalve Oudeschans, ook de omliggende schansen aan beide zijden van de grens (Grensland-Schansenland) belicht. Het is immers het gebied waar de 80-jarige oorlog met Spanje in 1568 begon. De boeiende geschiedenis met veel oorlogsgeweld komt tot leven door de honderden gebruiksvoorwerpen, die tijdens archeologische opgravingen in de vesting zijn gevonden. Naast de rijkversierde aardewerken en glazen huishoudelijke voorwerpen, zijn er tientallen compleet bewaarde schoenen en muilen in de vitrines te zien. Ook militaire bodemvondsten, zoals wapens en kanonkogels kunt u er vinden. U krijgt in het museum een goed beeld van hoe men in de 17e en 18e eeuw in een vesting leefde en werkte.

Garnizoenskerk Oudeschans

De voormalige garnizoenskerk van Oudeschans is gebouwd in 1626 en deed aanvankelijk dienst voor de alhier gelegerde militairen. Het is een uiterst sober zaalkerkje net als in de beide andere grensvestingen, Nieuweschan en Bourtange. In 1772 zijn kerk en pastorie met elkaar verbonden. Kerk en pastorie vormen zo een geheel; en dat is vrij uitzonderlijk. Omdat het een kerk betreft in een voor die tijd belangrijke vestingplaats, bekostigde koning Willem I een tijdlang de herstelwerkzaamheden. De zuidgevel werd herbouwd met Friese klinkers en de dakruiter werd gerestaureerd. Een geschilderd memoriebord in de kerk herinnert hier aan.

Binnen het uitgebreide wallenstelsel was weinig ruimte voor bebouwing: dicht op elkaar geplaatste straten geven het een stedelijk karakter, goed zichtbaar bij de kerk; zij staat met twee zijden pal aan de straat vlakbij het haventje, terwijl de begraafplaats zich elders bevindt. De vesting kreeg deze kerk, compleet met dakruiter in 1626. Net als in de beide andere grensvestingen, Nieuwe Schans en Bourtange is het een eenvoudige zaalkerk. In 1772 werd de dakruiter van het midden naar het zuiden verplaatst, waarbij de topgevel plaats maakte voor een wolfseind. Op een geschilderd memoriebord wordt een gift van 800 gulden van koning Willem I, bestemd voor het herstel van het gebouw, vermeld. Daartoe zullen ook de sloop en herbouw met Friese klinkers in 1828 van de zuidgevel behoren (de kerk is in de lengte min of meer noord-zuid gericht). Een volgende verbouwing vond plaats in 1858, waarbij de zuidgevel tot op een halve meter boven het maaiveld werd afgebroken en nieuw werd opgetrokken. In 1859 werd het torentje vernieuwd. In de dakruiter hangt een luidklokje uit 1835. We vinden de ingangen van de kerk in de beide lange wanden. In de sluitsteen van de ingang dicht bij de weg staat het jaartal 1858. Deze ingang wordt afgesloten met een rondboog, de andere heeft een classicistische omlijsting. Eenvoudige rondboogramen zorgen voor licht in de kerk. De pastorie werd in 1772 tegen de kerk gebouwd, in één lijn met de westgevel, met een duidelijk zichtbare voeg, maar aan de oostzijde uitstekend. Het achterhuis is waarschijnlijk in 1828 gebouwd. Daarvoor moest een kerkraam grotendeels worden gedicht. De nu tot garage dienende schuur komt uit de tweede helft van die eeuw. Het interieur van de kerk is ingetogen. Er is een balustrade die op de onderste lijst het jaartal 1639 samen met een tekst uit Ezechiël 34 vermeld. Misschien slaat dit op de aanschaf van een Statenbijbel in dat jaar. Dan zou de balustrade oorspronkelijk vóór de preekstoel een lezenaar gedragen kunnen hebben. Maar dat is een beetje gissen. Het gewelf, hier en daar rustend op forse consoles, is bij de verbouwing in 1772 aangebracht; de vormgeving past bij deze periode. De groen en grijze banken zullen, evenals de kansel, in dezelfde tijd zijn gemaakt. De banken bezitten nog de originele kandelaars. Op de stijlen tussen de panelen van de kansel zitten mooi gesneden guirlandes. De beschildering in imitatiemahonie en goudverf op het lofwerk komt uit de 19e eeuw. Boven de preekstoel is een vrij zeldzaam geschilderd orgelfront compleet met registerknoppen, muziekboek en speeltafel, waarschijnlijk uit 1772. De vormgeving is typerend voor de 18e eeuw. Toen de balkenzoldering werd verwijderd ten behoeve van het huidige gewelf, moesten de balken boven de preekstoel blijven zitten, omdat die de dakruiter dragen. Het orgel is waarschijnlijk geschilderd om deze constructie te verbergen. De schildering is enkele jaren geleden door Helmer Hut gerestaureerd. In de dakruiter bevindt zich een uurwerk uit de 17e eeuw. J.H. Koster uit Blijham kreeg dit uurwerk in 1983 weer aan het lopen met behulp van een wasmachinemotor en een fietsketting. De versleten en vervangen onderdelen zijn, zoals het hoort bij een goede restauratie, op een paneel bewaard bleven.

Blijham.

Blijham was aanvankelijk sterk agrarisch, maar heeft zich in de laatste decennia van de twintigste eeuw ontwikkeld als forenzenplaats, met name voor het dichtbijgelegen Winschoten. In het landschap vormt Blijham de grens van het kleinschalige Westerwolde, met kronkelende riviertjes en kleine bosrijke plekken enerzijds en het grootschalige agrarische landschap van het verdrinken Reiderland en Oldambt. Blijham is gelegen op een oude hoefijzervormige zandrug die vanaf dit dorp via Wedde en Vriescheloo naar Bellingwolde loopt. Blijham was oorspronkelijk een veenontginningsdorp. Het is vermoedelijk ontstaan als een dochternederzetting van Ulsda, gelegen tussen de Pekel A en de Westerwoldse Aa, die aanvankelijk verder westelijk stroomde. Cornelis Pijnacker tekende hier nog in 1636 op zijn kaart de loop van De Oude Recker Aa. De landerijen langs de Pekel A hoorden eerst bij Winschoten. Blijham vormde samen met Bellingwolde

de zuidelijke rand van het Reiderland en werd na inbraak van de Dollard bij Westerwolde gevoegd. Kerkelijk viel het onder het bisdom Osnabrück. De oorspronkelijke naam van het dorp is niet bekend, mogelijk viel het dorpsgebied eerst onder Winschoten. De dorpskern op de veenrand bij de Molenhorn heette in de achttiende eeuw Winsel. Deze naam is mogelijk (net als Winschoten) afgeleid van de Germaanse stam *winithi-, hetgeen wei- of hooiland betekent, hier met de uitgang -ele die wijst op een waterloop.

De naam Blyham komt pas voor het eerst in 1482 voor, als Hayo Addinga een verdrag sluit met de stad Groningen waarin de toekomst van Bellingwolde en Blijham ter sprake komt. In 1498 wordt het dorp Bleichamme genoemd. Het woord blij verwijst naar 'slijk, modder'; de uitgang -ham betekent 'hoek, landtong, afgebakend stuk weiland' en werd vooral gebruikt voor laag liggende kleistreken.

Het dorp is vanwege de inbraken van de Dollard meermalen naar hogere gronden verschoven, waarbij men de kerk en de huizen verplaatste naar de rand van het hoogveen. Volgens een overlevering uit de zestiende eeuw was in 1418 voor het eerst de getijdenwerking tussen Winschoten en Blijham merkbaar. Met name het kruisherenklooster van Ter Apel wist hier in de zestiende eeuw veel gronden te verwerven. De lage gebieden langs de Westerwoldse Aa (en mogelijk ook langs de Pekel A) werden in 1470 in den Vorwolt genoemd. Buiten het dorp lag verder de wierde De Heemen, Pielzheem of Pijls heerd, met vier boerderijen die toebehoorden aan de kerk van Winschoten. Net als Winschoten behoorden ze wellicht eerder aan de Abdij van Corvey. Gezien de naam (Oudfries pisel is 'kamer') was dit wellicht de locatie van een middeleeuws steenhuis en mogelijk zelfs een van de plekken van waaruit de ontginning begonnen is. Het landregister van 1636 vermeldt tevens een Steenhuis Camp in het Westeind. Langs de Westerwoldse Aa bevonden zich ten slotte meerdere zandopduikingen met bewoning of akkerland, die als garst werden aangeduid.

Volgens de Prophecy van Jarfke uit 1597 was de zee tussen Winschoten en Blijham aanvankelijk 'soo diep datter Hulcken en Carvelen in varen konnen'. Toen Jarfke voorspelde dat hier hooioppers zouden staan, terwijl de maaiers op de grond zouden liggen om uit te rusten, wilde niemand hem geloven. Ook voorspelde hij dat de zeven zijlen die hier rond de Dollard lagen, overbodig zouden worden. Later merkte men dat Jarfke gelijk had gehad.

Blijham was een welvarend dorp dat in 1567/68 49 huizen telde. Drie grote bedijkingen in de zestiende eeuw (Binnenlanden rond 1525, Tusschendijken in 1544 en Nijland in 1562) zorgden dat het verloren land snel werd terug gewonnen. De Uiterdijken werden in 1657 definitief bedijkt. De meeste boerderijen verhuisden na de zestiende eeuw weer terug in de richting van de polders. Het dorp bestond aanvankelijk uit twee kernen met verschillend karakter. De noordelijke kern Kerkhorn, gelegen aan de weg naar Bellingwolde, bestaat uit grootschalige classicistische en Oldambtster boerderijen. De andere kern, Molenhorn genaamd en gelegen vlak bij Wedderveen, bestond uit kleinschaliger bebouwing. Na de Tweede Wereldoorlog werd de ruimte tussen beide kernen geleidelijk aan bebouwd.

Kerk Blijham.

De voormalig Hervormde Kerk aan het Oosteinde dateert uit 1783. De kerk werd gebouwd op de fundamenten van een ouder kerkgebouw en kreeg de vorm van een rechtgesloten bakstenen zaalkerk. De muren zijn in traveeën ingedeeld door lisenen in de vorm van pilasters met zandstenen basementen en kapitelen, die corresponderen met de pilasters aan de buitengevels. Elke travee is voorzien van een groot rondboogvenster, gevuld met blank glas met houten roeden. De kerk is overkapt met een wolfsdak en heeft daardoor een afgeknotte oost- en westgevel.

In 1869 vond de ingebruikname van het orgel plaats. Voor een bedrag van fl. 2500,-- werd het orgel "tot sieraad en ondersteuning van het kerkgezag" gebouwd door de orgelbouwers P. van Oeckelen en Zonen uit Haren. De beschildering is nog steeds in de oorspronkelijke kleuren zwart met goud. In 1978 is een deel van de pijpen gerestaureerd, in 2001 zijn de ornamenten hersteld en de decoratieve muziekinstrumenten herplaatst. In 2012 is het gehele orgel gerestaureerd door Orgelmakerij Bakker & Timmenga uit Leeuwarden. De feestelijke her-ingebruikname vond plaats op 7-12-2012.

De eerste restauratie van het kerkgebouw was in 1869 toen het tongewelf gedeeltelijk werd vervangen door een nieuw, verlaagd plafond. In 1963/1964 werd het interieur van de kerk ingrijpend veranderd. Het liturgisch centrum werd verplaatst van de zuidzijde naar de oostzijde en het oorspronkelijke meubilair, kerkbanken en preekstoel, werd vervangen door nieuw licht houten meubilair.

Van 1992 tot 2001 zijn er opnieuw restauratiewerkzaamheden uitgevoerd, zowel aan binnen- als buitenzijde van de kerk. Het dak werd volledig hersteld en ramen en dakgoten zijn vernieuwd. Muren zijn opnieuw gepleisterd en geschilderd, er is vloerverwarming aangelegd en het tongewelf is weer in ere hersteld.

Monumentale boerderijen.

Opvallend zijn vooral aan het voormalige gehucht Oosteinde de rijke boerenvilla's met deels nog de kenmerkende slingertuinen. De voormalige "dikste" boerderij, oorspronkelijk daterend van voor 1600 en met in 1825 174 ha land, was "De Boschplaatse", nu gepresenteerd als klein landgoed voor vakantieverblijf, door de familie Caderius van Veen-de Savornin Lohman gerestaureerd met herstel van de allure die na de herbouw in 1887 bedoeld was. Huis, tuinkoepel, tuin en bijbehorende dienstwoning staan op de lijst van Rijksmonumenten. Ook de naburige boerderijen met daarbij een manege en een toeristenschuur zijn monumentaal. (Deze Boschplaats is niet in de route opgenomen. Wilt u ze tocht bezichtigen dan dient u het toegangspad van de kerk te nemen naar de weg Oosteeinde en dan na rechtsaf de Oosteinde inslaan en na 400m vindt u de Boschplaatse.)